

När kallet ställs på sin spets

Pensionering ur ett existenssociologiskt perspektiv

When the calling is brought to a head: Retirement from an existential sociology perspective

In this article we analyze how the meaning and value of work can emerge, be defined and re-defined in relation to the coming of retirement, by focusing individuals with dedicated work approaches interpreted as a calling. By relying on an existential sociology framework we analyze the retirement process as an existential imperative, e.g. life phases or processes where questions on meaning and life quality become prominent. For the interviewees, the day of retirement becomes a sort of a road sign that – depending on the distance of time to the point of retirement – has intensified existential questions and the meaning of work. The article explores the defining dimensions of a calling as found in the interviewees dedicated work approaches. We address the types of problems and opportunities that arise when the interviewees are soon to retire and their associated strategies: listening to a calling on "standby"; learning not to listen to one's calling, listening to a calling from a private sphere and project the calling's commitment to other activities.

Keywords: calling, existential imperative, existential sociology, retirement, Sweden

Idag är jag övertygad om att det varken rörde sig om slarv eller glömska, utan att jag tände en lampa med flit när stunden var inne att ge sig av. Av vidskepelse kanske, för att besvärja onda makter, men framför allt för att lämna spår efter oss, signalera att vi egentligen inte hade försvunnit och att vi skulle komma tillbaka endera dagen (Modiano 2013:58).

I FLERA AV Patrick Modianos romaner laboreras med hur sökandet efter den vi är, eller tror oss vara, går via spår vi lämnar efter oss när vi söker en plats i ett större meningssammanhang. I riktning mot det kommande försöker vi alltså göra existentiella avtryck, vilket skildras i bilden av att tända lampan i det rum vi strax ska lämna. I Modianos beskrivningar kan liknande strategier ses som ett sätt att hantera livets avslut och pånyttfödelser, vilka kan bli särskilt framträdande i livssituationer som då vi förlorat vårt arbete eller fått ett nytt, mist en närstående eller förälskat oss (jfr Flisbäck 2014), eller då vi närmar oss en tillvaro som ålderspensionär. Det sistnämnda är ämnet för denna artikel där vi, med hjälp av kvalitativa samtalsintervjuer, undersöker om, och hur, meningen med och värdet av yrkesverksamheten kan komma att accentueras strax före pensionstillfället.

I artikeln lyfter vi fram berättelser från sju personer, som alla har ett engagerat förhållningssätt till sin yrkesverksamhet. De tillskriver sina arbetsinsatser en vidare mening som också tycks bli särskilt påtaglig då de tolkar pensioneringen som oåterkallelig. I det sammanhanget prövar vi om kallet som begrepp kan utgöra ett alternativ till yrkesidentitet för att kunna få en fördjupad förståelse av den existentiella hängivenhet till yrkesverksamheten som skildras. Inspirerade av Weber (1919/1994) diskuterar vi hur kallet kan ge förståelse för empiriska beskrivningar där arbete framträder som en livsuppgift med ett vidare syfte än status, ekonomisk ersättning och individuell självutveckling. Som vi ska se riktar kallet också sökarljuset mot människors strävan efter att skapa en beständighet och djupare mening i arbetet. Ett sådant fundament kan upplevas som en kontrast till osäkerhet och återkommande uppbrott i senkapitalistiska arbetsliv (jfr Sennett 1999).

Syftet med artikeln är att fördjupa förståelsen för hur pensionstillfället kan synliggöra och accentuera yrkesverksamhetens existentiella innebörder samt undersöka vilka meningsaspekter som kan tänkas innefattas i ett yrkesutövande som är så engagerat att det kan förstås som ett kall. I relation till detta försöker vi besvara frågan vad yrkesverksamheten som ett kall innebär för de typer av problem och möjligheter, och medföljande strategier, som aktualiseras vid det förestående pensionstillfället. Innefattas en längtan efter andra verksamheter som åsidosatts till följd av arbetets omfattande insatser? Söks efter sätt att lämna spår i det yrkesliv som ska avslutas för att på så vis försäkra sig om att livsuppgiften är bestående? Artikeln avslutas med en diskussion om dess *existenssociologiska* bidrag i relation till sociologisk forskning av såväl arbetsliv som ålderspensionering.

Från yrkesidentitet till kall

Holm (2012:18) har hävdats att vi med ålderspensionering förlorar "en viktig tillhörighet och ett viktigt sammanhang, vilket har betydelse för vår identitetskänsla". Troligtvis är det just yrkesidentiteten som Holm specifikt åsyftar, vilket brukar definieras som en uppsättning kulturella antaganden om vårt yrke, kunnande och kvalifikationskrav, lön och status som – både inför oss själva och inför andra – bidrar med förklaringar till vem vi är (Fine 1996:90; Ulfsson Eriksson 2012). Ett centralt antagande inom yrkesidentitetsforskningen är att ju mer tid vi ägnar åt en verksamhet, desto större betydelse tycks den få för vår självbild. Vid sidan om tidsaspekten är det rimligt att anta att bland dem som erhåller stort erkännande eller hög status är fler villiga att identifiera sig med yrket. Forskning visar dock att även yrkesgrupper med låg status kan utveckla starka yrkesidentiteter till följd av att de ständigt behöver försvara sitt arbete (Ashforth & Kreiner 1999). Oavsett om omgivningen ser vårt yrke som något positivt eller negativt förefaller alltså själva verifikationen på att det vi gör sammanbinds med den vi är, ha stor betydelse för våra yrkesidentitetskonstruktioner (Fine 1996; Ulfsson Eriksson & Flisbäck 2011).

Att pensioneras kan medföra att individen inte kommer ha tillgång till de rumsliga sammanhang där yrkesidentiteten bekräftas. Identitetsperspektivet är därför intres-

sant för att förstå viljan att fortsätta eller sluta förvärvsarbete i samband med det formella pensionstillfället. Samtidigt har vi funnit att yrkesidentitetsbegreppet kan vara otillräckligt för att förstå den existentiella mening som tillskrivs yrkesverksamheten. Därför har vi här valt att pröva kallet som begrepp då det öppnar för en förståelse av hur förhållningssättet till yrkesutövandet kan vara förbundet med ett personligt, känslomässigt och existentiellt (inre) rum, med tro på verksamhetens betydelse i ett större sammanhang.

När yrkesutövandet betraktas som ett kall handlar det, i en weberiansk förståelse, om en bestämmelse – att uppleva sig som ”kallad” och *utvald* till sitt yrke. Enligt Weber innebär kallet att människan lever *för* sin uppgift – att uppgiften i sig blir en angelägenhet (*Sachlichkeit*), vilket ska skiljas från att leva *av* sin uppgift, där drivkrafterna istället kan handla om ekonomisk försörjning, karriär eller ryktbarhet. Som Weber ser det har kallet som uppgift en framträdande plats i förståelsen av människors handlingar i det moderna samhället. Ett medvetet åtagande för att tjäna en högre sak kan bli det viktigaste medlet för att skapa en personlighet och uttrycka individualitet i ett rationaliserat industrisamhälle som genomgått en avförtrollningsprocess. Med syftet att passionerat hänge sig för en högre sak blir livet meningsfullt (Weber 1919/1994:318, 353). Kallets baksida är dock en form av (själv)exploatering. Individens höga prestationskrav och kärlek till sin uppgift att tjäna samhället och medmänniskan kan göra det svårt att sätta gränser för vad hon eller han orkar med (Andersson 2002; Kollind 2003; Greiff 2006). När vi här prövar kallet som begrepp är det inte främst för att synliggöra denna (själv)exploatering, utan för att förstå ett existentiellt förhållningssätt till yrkesverksamheten, vilket kan bli särskilt framträdande i samband med pensionering.

Pensioneringens existentiella betydelse i tidigare forskningsperspektiv

Frågor om pensioneringens betydelse i människors liv är ett omdiskuterat ämne inom forskningen. En stor del av litteraturen analyserar – vanligen via statistiska analyser – hälsa, ekonomi och psykologisk anpassning i samband med pensionärstillvaron (se t.ex. van Solinge & Henkens 2008; Muratore & Earl 2015). Vi avser inte mäta eller värdera utfall på detta sätt. Istället vill vi förstå den kvalitativa och nyansrika innebörden av att gå i pension. En sådan ingång har förespråkats av Luborsky (1994:421), som påtalar behovet av mångfacetterade studier som belyser de frågor om åldrande, hälsa och livets förgänglighet som kan aktualiseras vid pensionering (se t.ex. Dalby 2006; Holm 2012). Här ska dock poängteras att andra forskare betonar att mer heterogena utträdesvägar ur arbetslivet gör att pensionstillfället inte som tidigare manifesterar ålderdomens inträde eller påverkar individens välmående (Halleröd m.fl. 2013; Sargent m.fl. 2013). Som vi ser det behöver det dock inte betyda att pensioneringsprocessen är utan betydelse. Möjligheter och svårigheter både i relation till pensionärstillvaron och till åldrandeprocesser kan vara existentiellt betydelsefulla även utan att hälsoeffekter uppmäts via statistiska analysmetoder (Jonsson 2000; Holm 2012; Biggs 2014). När yrkesverksamheten upphör kan det exempelvis vara svårt att

i en arbetsfri tillvaro – både inför sig själv och inför andra – rättfärdiga sitt värde som människa och samhällsmedborgare (Burgess 1960; van Solinge & Henkens 2008). Att ålderspensionering därtill kan sammanfalla med en livsfas då familjeenheten får ny form, t.ex. genom att eventuella barn skapat sina egna liv, en partner gått bort (De Lange 2011:51) eller i mötet med en ny livskamrat (Bildtgård & Öberg 2015), kan innebära att även det jag som är förbundet med privatlivet utmanas.

Pensionering som existentiellt imperativ

När livets förändringsprocesser studerats inom äldre forskning har ofta socialantropologen van Genneps begrepp *passagerit* använts (Krekula & Heikinen 2014:6,8). *Passageriter* markerar ofta övergångar i livet då vi lämnar en grupp för att söka ny tillhörighet.¹ Enligt van Gennep är riter centrala för att ”möjliggöra för individen att passera från en specifik position till en annan som är lika väldefinierad” (1909/1960:3, vår övers.). Men istället för att begreppsliggöra pensioneringsprocessen som en passage med standardiserade ceremonier – från separation till stabilisering – bör den ses som en unik händelse med öppenhet kring vad det är för tillvaro som ska komma, vilket öppnar för individuella anpassningsstrategier: Den pensionerades vardag struktureras ju inte längre av gemensamma aktiviteter som arbete eller reguljär utbildning, vilket innebär att ”de *måste* välja; struktureringen av sina liv är deras egna unika ansvar” (Thompson 1993:685, vår övers., kurs. i orig.).

Ett bekant sociologiskt tema är att individualiseringsprocesser ger upphov till frågor om existentiellt sökande och mening i ett större sammanhang (Giddens 1991). Det har därför hävdats att existenssociologiska perspektiv – där osäkerhetshantering och existentiella frågor sätts i centrum – blivit alltmer aktuella i en tid när risker förflyttats från auktoriteter, institutioner och organisationer till den enskilde (Johnson & Kotarba 2002). Även om *passagerit* som begrepp synliggör sociala värdeförskjutningar i livets övergångsfaser behövs perspektiv som belyser hur mening och livskvalitet blir särskilt framträdande vid livsförändringar eller då kraven ökar på individuellt ansvar. Inspiration hämtar vi från Jackson (2005, 2013, 2015) som ur ett existensantropologiskt perspektiv återkommande berört frågan om hur människor hanterar föränderliga livssituationer. Jackson benämner liknande situationer existentiella imperativ vilket innebär en konkret livserfarenhet av att det är den yttre situationen, snarare än jaget, som ”agerar”. Detta kan ge upphov till en särskild existentiell stämning där tillvarons begränsning i tid och rum blir konkret påtaglig (Jackson 2013:20–21). I situationer av existentiella imperativ upplever individen dock inte enbart kontrollförlust. En tro kan också formas på att tillvaron kan ordnas bortom givna direktiv och att framtiden är mer öppen än tidigare. Därmed rymmer existentiella

1 *Passageriten* utgörs av tre steg. Den börjar med en separation från det gamla sociala sammanhanget, följt av en liminal fas, dvs. en övergångsfas på väg in i det nya sociala sammanhanget, vilken efterträds av en stabiliserande tillvaro där individen kan sägas ha lämnat en värld bakom sig för att stiga in i en ny värld.

imperativ en förändringspotential där innebörder av såväl det egna som det sociala livssammanhanget kan omformuleras.

Jackson berör en klassisk socialantropologisk fråga om hur människor hanterar avsked från en tidigare vardag på väg mot något nytt. Men i motsats till van Genneps perspektiv vill Jackson särskilt belysa det mänskliga livets transitiva och tvetydiga former. Han hävdar att utgången av förändringsprocesser i livet alltid är oviss. I vårt fall handlar det om att särskilt uppmärksamma hur individer i samband med pensionering både kan utmana och behålla värden som skapats i tidigare yrkesliv.

Metod och material

Artikelns empiriska material är insamlat inom ramen för projektet *På väg mot en annan vardag. Individers meningskapande vid pensionens inträde ur ett socialt ojämlikhetsperspektiv* (finansierat av Familjen Kamprads stiftelse), som handlar om hur livs- mening formas i samband med pensionering. Här intervjuas samma individer en kortare tid före pensionstillfället och cirka ett halvår efter de lämnat arbetslivet. Metoden benämns *socialbiografisk* med syftet att analysera sociala strukturer genom enskildas erfarenhetsberättelser, vilket är särskilt lämpligt för studier av processuella förlopp och förändringar inom varje subjekt över tid (Douglas 2010; Flisbäck 2014). Även om socialbiografien skiljer sig genom ett särskilt fokus på mening och existentiella teman har tillvägagångssättet likheter med livshistoriemetodens holistiska angreppssätt (Bertaux 1981), liksom med livsloppsteoretiska perspektiv. Det sistnämnda perspektivet har ofta använts inom äldreforskningen när personliga skeenden analyseras i relation till centrala samhällsförändringar och kollektiva villkor (Krekula & Heikkinen 2014). I denna artikel har vi valt att inte analysera det processuella förloppet, utan istället att fokusera på intervjumaterialet före pensionstillfället. På så vis ges större utrymme åt att undersöka vad pensionärstillvarons närmande kan innebära för synen på den egna yrkesverksamheten.

I sin helhet har vi inom projektet intervjuat 43 personer, varav 35 har intervjuats vid två tillfällen (samtliga har varit anställda och pensionerades år 2014 eller 2015). En viktig urvalsaspekt har varit att få en spridning av yrken och verksamheter, där fem grupperingar varit aktuella: 1) arbetaryrken med låga kompetenskrav, t.ex. sophantering, städning eller logistik, 2) yrkesverksamheter inom välfärdssektorn, t.ex. skola, vård och omsorg, 3) tjänstemän som hanterar abstrakta medel, t.ex. revisorer, 4) yrken som huvudsakligen behandlar existentiella frågor, t.ex. präst eller psykolog, 5) arbete inom den kreativa yrkessektorn, t.ex. skådespelare. Huvudstrategin för att finna ändamålsenliga intervjupersoner har bestått i att kontakta nyckelaktörer i olika yrken och verksamheter, såsom chefer och fackliga företrädare, och be dem vidarebefordra ett brev med information om forskningsprojektets finansiering, syfte, design och etiska principer. Därefter kunde de som var intresserade av att delta i intervjustudien kontakta någon av projektets medarbetare. De potentiella respondenterna informerades då om nämnda aspekter av projektet, och de som fortfarande kände sig bekväma med att delta intervjuades sedan vid tillfälle.

Trots spektrumet av yrken och verksamheter kom den inledande intervjufasen att domineras av personer som beskrev hur deras yrkesverksamhet haft en avgörande betydelse i livet. Troligtvis var detta en följd av att de som allra först var angelägna om att delta i projektet bar på en stark vilja att dela med sig av upplevelsen av att lämna en yrkesverksamhet som varit så betydelsefull. Fler intervjuer samlades därmed in, så att urvalet bättre representerade ett kvalitativt spektrum av mer och mindre engagerade förhållningssätt till yrkesverksamheten (jfr Charmaz 2014:108).

Vad gäller hela materialet så är vår tolkning att 20 intervjupersoner bär det förhållningssätt vilket i denna artikel diskuteras som ett kall. När vi här prövar kallet som begrepp har vi valt att fokusera sju personer ur denna grupp som exempel för att tydliggöra meningsaspekter som kan tänkas innefattas i ett kall. Därtill speglar de ett spektrum av yrkesverksamheter där graden av ting- eller människoorientering i sysslorna varierar. Detsamma gäller utbildningstid, lön och social status. De ger också uttryck för olika perspektiv på vad framtiden som pensionär kan innebära. I tabell 1 synliggörs urvalets kvalitativa spektrum, där präst kan sägas utgöra ett idealtypiskt kallelseyrke. Som revisor har Irene däremot ett yrke som kan vara svårare för gemene man att förstå som ett kall. Förutom Maarit, rektor, har samtliga respondenter Sverige som födelse-land.

Tabell 1

Urval av intervjupersoner efter namn, yrke/befattning, kön, civilstånd, ålder, tid till pension samt boendeort.

Namn	Yrke/befattning	Kön	Civilstånd	Ålder	Tid till pension	Boendeort
Georg	Renhållningsarbetare /Fackligt förtroende- uppdrag	Man	Gift	66	3 månader	Storstad
Gun	Undersköterska/ Anhörigkonsulent	Kvinna	Gift	66	3 månader	Landsbygd
Ingmar	Organist	Man	Gift	66	2 månader	Storstad
Irene	Revisor	Kvinna	Ensam- stående/ änka	66	2 månader	Storstad
Jens	Allmänläkare	Man	Gift	64	6 månader	Mellanstad
Maarit	Rektor	Kvinna	Samman- boende	64	1 månad	Mellanstad
Åke	Präst	Man	Ensam- stående/ Skild	66	1,5 månad	Storstad

Som så ofta i forskningsprocesser har intervjuberättelserna gett upphov till oväntade frågor om det undersökta fenomenets mening. Den vetenskapliga fråga, som utgör upp-
rinnelsen till denna artikel, berör den existentiella innebörd som vissa av de intervjuade

tillskriver sitt lönearbete, vilket inte enkelt kan kategoriseras utifrån specifika yrken. Vår analys kan därför bäst beskrivas som en empiriskt grundad process där kodningen skett från empiriska indikatorer till begreppsligt abstraherande till vidare teoriintegration (Charmaz 2014). Materialet har analyserats genom att vi har sökt efter likhet, avvikelse och motsägelser *mellan* de olika intervjupersonerna. Men vi har också analyserat de motsägelser som kan finnas *inom* varje intervjupersons berättelse om sitt yrke och den annalkande pensionärstillvaron. Som Sennett (2007:15) poängterar är det sistnämnda väsentligt vid kvalitativ analys, eftersom ”de tvetydigheter, förvrängningar och svårigheter som kommer fram när någon på ett personligt sätt diskuterar tro, nation eller klass utgör en väsentlig del av en enskild förståelse av kulturen”.²

Arbetets existentiella mening skiftar med avståndet till pensionstillfället

När vi nu övergår till analysen av materialet kommer vi först säga något om den existentiella betydelse som intervjupersonerna ger pensioneringen i relation till yrkesliv och åldrande. På så vis kan det existentiella förhållningssätt som uppvisas i relation till yrkesverksamheten bättre kontextualiseras. Att pensioneringen framstår som något definitivt och intensifierar vissa existentiella frågor blir tydligt i vissa av de metaforer som intervjupersonerna använder. Jens, som är allmänläkare, liknar t.ex. pensioneringen vid ”att skiljas”, men för också in ”döden” som bild för sitt utträde ur arbetslivet. Prästen Åke använder liknande ord och säger att om någon frågar vad han arbetar med så brukar han i humoristisk ton svara: ”Jag går mot slutet.”

Holm (2012:14) har beskrivit pensioneringen som en fas som ger upphov till ”existentiella frågor, meningen med livet. Och döden”. Om pensioneringsprocessen innebär att livet begrundas på detta sätt kan vi kanske se det som ett existentiellt imperativ, alltså livssituationer där frågor om livets mening särskilt framträder, definieras och omdefinieras (Jackson 2005, 2013). I intervjuerna framträder pensioneringen som ett vägmärke där arbetets existentiella mening förändras beroende på det avstånd individen har till detta. Vi kan illustrera det med Georgs berättelse. Från att i fyrtioårsåldern tänkt sig sluta arbeta så fort möjlighet ges, till att med pensioneringens närmande uppleva vikten av att fortsätta. Idag kan han inte ens minnas vad det var han i medelåldern drömde om som skulle vara så mycket roligare och mer tillfredsställande än att jobba.

Innan jag fyllde femtio år, vi säger att när jag var, fyrtio-, fyrtiofem år ... När jag började skönja ”de femtio”, då tänkte jag: ”När jag blir femtio år, då ska jag trappa ner”. Och då ska jag liksom: ”ta det lite vackert”. Då ska jag bara göra det jag vill göra, eller göra ingenting, eller vad som helst ... Hitta på något som man

² Intervjuerna är mellan en och drygt två timmar långa, de har spelats in och transkriberats ordagrant.

tyckte var ... Ja, jag vet inte riktigt hur jag tänkte där ... Ja, vad som helst alltså, roligare då i alla fall ... Men sedan när jag väl fyllde femtio år och började bli 55 och skönjde då där långt borta ”de sextio”. Då tänkte jag: ”Nja, det vet å sjutton, jag ska nog hålla på i alla fall ett tag till!” Och så blev jag sextio och så kunde jag ju skönja det där 65! ”Nej, nej, jag ska nog hålla på!” (Georg, renhållningsarbetare/fackligt förtroendeuppdrag, 66 år).

Gerontologer, som Tornstam (2005), har pekat på hur åldrandet kan ge upphov till en form av *gerotranscendens*, vilket innebär ökad aktualisering av existentiella frågor som kan leda till fördjupad livskunskap (se även Biggs 2014). Tornstam tonar här ned arbetets betydelse för människors existentiella utveckling. Som vi ser det kan orsaken till existentiella funderingar troligtvis skifta beroende på den enskildes livsbana, men bland dem som vi intervjuat förefaller den förestående separationen från yrkeslivet väcka frågor om såväl åldrande som arbetets existentiella mening.

Georg beskriver en förskjutning i perspektiv, som han anser är relaterad till olika ”faser i livet”, vilket kan sägas återspegla hur åldrandet – åren som går och erfarenheterna som ackumuleras – förändrar perspektiven och ger upphov till mer aktiva överväganden. Men det är alltså inte enbart åldrandeprocessen som väcker grundläggande frågor om livet. Pensionstillfället framträder också som ett särskilt vägmärke i denna värdeförskjutning. För Georg har arbetet fått en större betydelse allt eftersom pensionsstillfället närmat sig, vilket han särskilt upptäckt när det bara är tre månader tills han fyller 67 år och inte längre får vara kvar på sin arbetsplats. Georgs berättelse illustrerar att när utträdet ur arbetslivet framstår som oåterkalleligt så kan yrkesverksamhetens betydelse framträda på ett alltmer tydligt sätt än vad det gjort tidigare i livet. Att arbetet fått större betydelse i Georgs liv medför att pensioneringen inte upplevs odelat positiv.

Man kan ju aldrig skjuta allting undan, hur lång tid som helst. För så helt plötsligt så är man där. Och då tycker jag ... På ett sätt har jag ju tyckt att det varit lite jobbigt det här, nu när jag närmar mig ”grand finale” - som man kan säga då. Nu är det slut med den biten och jag gillar inte det riktigt, för jag ... /.../ Jag tycker att man ska bidra till ... Bidra med det man kan i samhället, hela tiden, så länge man i princip lever. Och den dagen man inte kan det mer, då är man en oduglig människa nästan. Så känner jag lite grand där (Georg, renhållningsarbetare/fackligt förtroendeuppdrag, 66 år).

Från att först ha varit sophämtare har Georg de senaste 15 åren arbetat som skyddsombud samt haft fackliga förtroendeuppdrag. Han beskriver arbetet som ”meningsfullt” och ”intressant”, vilket troligtvis också har betydelse för hans övilja att pensioneras. Samtidigt är det för Georg att *arbeta i sig* som är själva uppgiften – en arbetsmoral bortom egen vinning där den som kan också ska bidra till samhället. Därigenom formas det egna värdet. Georg beskriver förhållningssättet som en anledning till att han, sju dagar i veckan i drygt tjugo års tid, även delade ut tidningar tidigt på morgonen vid sidan av sitt arbete som sophämtare. Även om det fanns ekonomiska

incitament för att ha två jobb var detta motiv underordnat eftersom den ekonomiska ersättningen av bisysslan var marginell.

Georgs fall synliggör alltså inte bara hur existentiella frågor och värderingar intensifierats i samband med pensioneringen, utan också hur kallet kan vara oavhängigt specifika arbetsuppgifter eller en specifik form av yrkesutövande. På detta vis har kallelsegärningen en överförbarhet. I tidigare studier av mening och yrkesutövande betonas att det inte är så enkelt att vissa yrken erbjuder kallets existentiella mening. Inte heller ska kallet betraktas som en inneboende egenskap hos individen. Det är i yrkesutövandets praktiker över tid som det existentiella förhållningssättet kan komma att frambringas (se t.ex. Wrzesniewski 2003).

Att ett kall inte kan knytas till en specifik yrkessyssla gör att det skiljer sig från en stark yrkesidentitet. Detta exemplifieras i Maarits berättelse. De senaste åren har hon varit rektor, men i intervjun säger hon med stolthet: ”Jag har alltid jobbat heltid hela mitt liv.” Liksom Georg har Maarit också haft extrajobb: ”Jag har skrivit artiklar i tidningar”. Allt sedan Maarit trädde in i arbetslivet, vid 15 års ålder, så tänkte hon: ”Okej, nu kör jag – det är jobbet som gäller”. Men medan en sådan arbetsmoral för Georg har lett fram till den avgörande frågan om vilket värde han kommer ha som pensionerad, ser Maarit det som att hon har gjort sitt dags- eller livsverk. Nu väntar rättmätigt en ny period med större autonomi än tidigare.

Jag brukar säga så här, och det var ju också ett skäl att jag valde att gå redan nu [vid 65 års ålder], att: ”Jag har gått hemifrån sedan jag var sju år, varje morgon /.../. Jag har alltid gått hemifrån. Jag har ju inte varit hemmafru eller något sådant, eller hemmavarande, så att det ska nu bli gott att kunna få bestämma lite själv (Maarit, rektor, 64 år).

Ett kall

När vi här vill förstå de intervjuades förhållningssätt till sin yrkesverksamhet handlar det om att peka ut några avgörande existentiella dimensioner som återges i förhållningssätten. Nedan börjar vi med att belysa hur yrket kan tolkas som en *bestämmelse*, följt av hur värdet av arbetet tycks finnas i att *tjäna sin medmänniska eller samhället*. Därefter går vi in på hur yrket kunnat framstå som en *lidelse*, men där *självuppföringen* också kan övergå i *upphöjelse*. Vi kommer också peka på hur de intervjuade understryker vikten av att *agera personligt* i sitt yrkesutövande.

Bestämmelsen

I studier av yrkesidentitet brukar yrket främst ses som en aspekt av ”vår sociala identitet, det vill säga det utgör en av de grupper eller kategorier vi uppfattar att vi tillhör” (Ulfsson Eriksson 2012:10). Detta kan förstås mot bakgrund av det moderna arbetslivets utveckling där arbetsuppgifter ses som formaliserade, specialiserade och avgränsade i tid och rum. De intervjuade ger dock uttryck för ett lite annorlunda förhållningssätt där yrket förstås som en livsuppgift och valet som något mer än att välja

ett intressant eller förtjänstfullt yrke. Ibland ifrågasätter de om ”valet” av yrket egentligen varit ett val. Kanske var det en tidig bestämmelse? Organisten Ingmar utgör här det tydligaste exemplet. Han berättar hur han i hela sitt liv levt i vetskap om att musiken varit det han ska ägna sig åt. Detta får han bekräftat genom att hans första minne är att som fyraåring lyssna till en duktig organist i kyrkan där hans pappa var präst. Musiken berörde honom på ett särskilt sätt och födde en vilja att gå den musikkonstnärliga vägen. ”Jag hade inget alternativ”, förklarar Ingmar. För undersköterskan Gun formades övertygelsen att arbeta inom sjukvården på liknande vis när hon i grundskolan fick tillåtelse att göra praktik på ett sjukhem.

Det var nog redan så att i skolan, skulle man göra praktik. Och det gjorde jag på ett sjukhem, fast man inte fick, så fick jag göra det. Så den tanken har alltid funnits [att arbeta inom sjukvården]. Jag vet inte varför. /.../ Det har alltid funnits där av någon anledning (Gun, undersköterska/anhörigkonsulent, 66 år).

Ingmars och Guns berättelser vittnar om erfarenheten av att tidigt i livet ha upplevt att de hamnat rätt, en bestämmelse som också sätts i samband med utförandet av arbetet som ett sätt att vara sann. Åke säger att han kallades till präst ”på regementet i lumpen”. Toaletten blev ett rum där Åke, som han uttrycker det: ”kunde stänga in mig på och få vara själv”. Kallets autenticitet kontrasteras här mot de värnpliktiga maskulinitetskultur, som enligt Åke, främst handlade om att erövra kvinnor och dricka alkohol.

Yrkesidentitetsforskare har ofta påpekat att yrket är något vi alltid bär med oss och att det därmed kan tolkas som ett sätt att leva (Hughes 1971/2008). Samtidigt betecknas alltså yrkesidentifikation som en form av *social* och *sekundär* identitet (Jenkins 2000), vilket kan förstås mot bakgrund av att yrkesverksamhetens socialisationsprocesser främst antas ske i anslutning till vuxenlivets praktiker. Kallet kan därmed inte enkelt tidsavgränsas till en sådan senare fas i livet. För Maarit fanns, liksom för de andra, en övertygelse sedan unga år om att engagera sig för andra människor. Övertygelsen låg i att inte låta andra bestämma hur samhället ska se ut. ”Det går ju inte att sitta i fåtöljen och gnälla”, påpekar Maarit och fortsätter: ”Man får väl försöka göra något åt det. Det försöker jag i min lärargärning.”

Övertygelsen säger sig Maarit ärvt från sin politiskt intresserade pappa som till yrket var jordbrukare. Men stegen i riktning mot de yrken där hon skulle kunna påverka samhället i en progressiv riktning kom gradvis. Som tjugoåring invandrade hon till Sverige från Finland. Efter några års arbete i textilfabrik, läste hon in grundskola och gymnasium. Uppställda delmål följdes av bekräftande erfarenheter i form av goda studieresultat, uppmuntrande arbetsförmedlare och lärarvikariat hon fann tillfredsställande. Efterhand ledde stegen till läraryrket, vilket resulterade i uppgiften som rektor. Maarits bestämmelse byggdes alltså upp processuellt med ett ansamlade av utbildningskapital. I olika sociala rum mötte hon lärare, arbetsförmedlare, elever och kollegor som bekräftade hennes kall.

Att tjäna medmänniskan och samhället

Att vara kallad förknippas ofta med en religiös utkorelse, även om innebörden varierat med historiska, sociala och religiösa sammanhang. I den lutherska kallelseläran är en central tanke att människor inte enbart tjänar Gud genom religiös verksamhet, utan även i vardagliga sysslor, främst riktade mot sin nästa (Grenholm 1988). Väsentligt är dock att dessa gärningar aldrig kan leda till rättfärdiggörelse eftersom det endast kommer ur en tro som är oberoende av vad vi gör. Enligt Luther (1520/2006:66) föder denna nåd hos den kristne emellertid ”en glad, villig och fri lust att oombedd tjäna nästan – och det utan att ta hänsyn till tack eller otack, beröm eller ogillande, vinst eller förlust”. Detta innebär att den självutveckling eller sociala status som finns i uppgifterna är av underordnad betydelse, en tanke Ingmar ger uttryck för: ”Det är en uppgift som ska utföras”. För att Ingmar ska kunna utföra sitt arbete som musiker på bästa sätt tror han ”att man måste lyssna mer på andra än på sig själv. Det är inte för att föra fram mitt varumärke [som artist]”.

Med yrkesverksamheten som ett kall förefaller sysslornas värde på en arbetsmarknad bli sekundära jämfört med uppgiften som utförs för medmänniskan och samhället, en definition som gör Irene's kallelse begriplig. Irene, som är revisor, berättar hur hon efter studentexamen inte visste vad hon skulle välja för utbildning, men kände sig ”väldigt övertygad” om att välja en bransch ”där det var skev könsrepresentation”. Trots att Irene har svårt att förstå varifrån övertygelsen kom, ledsagade den henne i valet att studera vid en handelshögskola där studenterna nästan uteslutande var män.

Måhända är det lätt att förstå att ett vårdyrke, ett rektors- eller prästämbete eller ett konstnärligt yrke, kan leda till en så stark hängivenhet inför uppgiften att yrket kan benämnas för ett kall. Men även Irene beskriver alltså en vilja att göra skillnad, här för en samhällsutveckling i riktning mot ett jämställt arbetsliv. Därtill är också Georgs förhållningsätt: ”att jobba – och gärna hårt och tungt” att betrakta som ett kall. De arbetsuppgifter han utfört till förmån för stadens renhållning skildras som viktiga för samhällets och naturens fortlevnad: ”Jag kan känna en stolthet över att jag gör ett jobb”, säger Georg, ”att jag liksom tjänat samhället”.

Kollind har i en studie av professionalisering inom socialt arbete under 1900-talets första årtionden pekat på hur drivkraften i enlighet med en kallelsetik ofta var att tjäna en svagare part, driven ur ”hjälpens ideella grundåskådning” (2003:188). Bland våra intervjupersoner kan det vara både samhället eller en konkret nästa som de tjänar. Åke beskriver hur han i arbetet vill hjälpa dem som står utanför samhällets normer och – i bästa fall – utgöra något betydelsefullt för dem. Att arbetet faktiskt haft betydelse på detta sätt fick han bekräftat i mötet med en kvinna under en lunchrusning då han förstod att hjälparbetet han utfört i stadens prostitutionsgrupp haft stor betydelse för henne.

När hon får se mig /.../ så lyser ansiktet upp på henne och så skriker hon, i saluhallen – hundratals människor – så skriker hon, hon kallar mig för pappi: ”Pappi! Pappi! Pappi!” och jag liksom bara: ”Sch, sch, sch!”, och människor

vänder sig om och tittar och så där. Det var en av dem som jag träffade då på kvällarna, som jag inte trodde att jag hade någon speciell relation med, men hon fullständigt skriker ut där: ”Pappi!” – alltså jag var någon som betydde någon-ting för henne (Åke, präst, 66 år).

När Åke skildrar det nattarbete som insatserna i yrket krävt blir det också tydligt hur kallet innebär ett betydande mått av självupppoffring och självbehärskning. Ett idogt arbete accepteras för ett högre mål som går bortom självet (Andersson 2002:39; Barbalet 1999:331–332). Även Georg pekar på hur arbetet krävt personliga uppoffringar när han säger att han ”alltid gått till jobbet hur dålig jag än varit”, alltså ”fast jag varit förkyld och haft feber”. När Georg blev långtidssjukskriven såg han exempelvis till så att sophämtningen inte blev lidande: ”De första månaderna som jag var sjuk, då gick jag ner varenda morgon för att kolla så att de kom iväg, de andra gubbarna som skulle köra i mitt ställe”. Vad som beskrivs är ett nästintill allomfattande ansvars-tagande inför arbetsuppgifterna, med tron på sysslornas nödvändighet för samhället. Detta tar oss vidare till nästa meningsdimension av kallet: lidelsen.

En lidelse

De intervjuades hängivna förhållningssätt kan tolkas med hjälp av ett begrepp som rymmer en arbetsmoral påminnande om Luthers (1520/2006:64), där det är ”omöjligt för en kristen att vara sysslolös i detta livet och låta bli att öva någon gärning mot sin nästa”. Att vara kallad handlar således om att arbetsamt ”tjäna” medmänniskan och samhället.

Med hjälp av upplevelsen av att vara i någons tjänst, kan den tilldelade uppgiften efterhand framträda som en autentisk del av jaget. Gun säger att hon redan då hon första gången gjorde praktik inom sjukvården kände starkt för uppgiften: ”jag älskade jobbet!” I sjukvården var Gun hemtam och hon utvecklade en kärlek till vårdarbetet. Men en liknande passionerad hängivenhet kan även innebära – som den etymologiska betydelsen av ordet passion anger – en lidelse eftersom uppgiften att tjäna nästan också medför ett närmast outsläcktligt nit och stora uppoffringar. Ett exempel är att gränserna för arbete och privatliv ofta tycks bli godtyckliga. Här skiljer det sig dock i vilken utsträckning som de intervjuade har upplevt detta som påfrestande. Georg, som alltid besvarar arbetssamtal fram till klockan tio varje kväll eller då han är på semester, betonar det lustfyllda i detta: ”Jag brukar skoja och säga: ’Jag har ständig jour’ – och jag har alltid gillat det!”. Ingmar beskriver däremot hur viljan att tjäna andra har skapat prestationskrav och känslor av otillräcklighet. Alltid har han strävat efter att ”prestera på så hög konstnärlig nivå som man mäktar med och för att kunna göra det så behöver man öva”. Även om övandet inneburit påfrestningar både fysiskt och psykiskt, liksom ett bortprioriterande av andra aktiviteter i livet, har Ingmars vilja att göra sitt bästa för församlingen inneburit att han inte kan tänka: ”Nu är mina timmar slut här.”

Som begrepp innefattar kallet en subjektöverskjutning där individen förlägger meningen med sitt arbete utanför sig själv. Värdet artikuleras som beroende av en

uppgift som är given den som är kallad. Liknande yttre mening innebär dock att relationer inom andra livssfärer måste anpassas efter lönearbetet och att gränsen mellan arbete och privatliv blir svår att upprätthålla. Ingmars berättelse exemplifierar hur han trots kärlek till barn och barnbarn inte kunnat göra sig fri från en praktik där arbetet prioriterats framför familjerelationer.

Det var inte så att jag tyckte det var tråkigt att vara hemma eller: ”Jag är så trött på ungarna så nu går jag och spelar lite”, det var inte det! Utan jag kände att: ”Nu har jag den här konserten framför mig”, till exempel: ”Jag ska spela imorgon klockan tolv, och då måste jag ha färdigt det och veta det och det och det!” (Ingmar, organist, 66 år).

Att arbetet överordnats andra livssfärer, som i fallet med Ingmar, måste förstås mot bakgrund av att kallelsegärningen gör att individer ser sina insatser som svåra att ersätta – på ont och gott. För av kallets självuppföring följer – som vi ska se nedan – inte bara lidelse utan också en särskild upphöjelse.

Självuppföring övergår i upphöjelse

Enligt Weber (1905/1978:39, 75) avser reformationens tolkning av kallet en hierarkisk ordningsskapande princip där varje människa måste foga sig i den lott som anvisats av Gud. Men samtidigt följer av kallet att den människa som utför ett arbete väl – oavsett klass, kön, ”ras” eller status – är betydelsefull och ingår som ”en oundgänglig kugge i samhällsmaskineriet” (Andersson 2002:40).

Med yrkesverksamheten som ett kall kan det svåra och krävande ibland betraktas som något mycket meningsfullt. Även om individen själv, enligt Luther (1520/2006), aldrig ska gynnas av sina gärningar kan kallelsen i förlängningen ändå bli ett sätt att se sin egen plats i (arbets-)livet. Förenklat skulle vi kunna säga att en indirekt effekt av kallet är att yrkesutövaren kan hävda värdet av sina sysslor – detta oavsett om de tillskrivits ett lågt socialt erkännande. Gun berättar hur hon utfört uppgifter som hennes kollegor ibland haft svårt att bemästra. Som anhörigkonsulent var det alltid Gun som fick ta hand om de familjer som var särskilt sårbara och som hyste litet förtroende för vården. Att i detta läge skapa trygghet för familjerna genom att hitta rätt avlösare beskrivs av Gun som särskilt meningsfullt i sitt yrkesliv.

Lågstatusyrkens brist på socialt erkännande kan förklaras med att de förknippas med människors konkreta behov – yrkessysslornas närhet till nödvändigheten (Ashforth & Kreiner 1999). En strategi för att bygga upp ett alternativt erkännande i relation till verksamheten kan då vara att hävda sysslornas värde just genom att de fyller ett grundläggande samhällsbehov (Ulfsdotter Eriksson & Flisbäck 2011). Med kallet skulle vi på liknande sätt kunna säga att yrkessysslor förädlas och att känslan av att vara ersättbar (som är vanligare i lågstatusyrken än i högstatusyrken) motverkas, eller med Webers (1920/1996:32) ord: ”Socialt nedtryckta och statusmässigt negativt (eller i alla fall inte positivt) värderade skikt får lättast näring för sin känsla av värdighet i tron på en särskild ’mission’ som blivit dem anförtrodd.” Att följa kallet på ett

ibland gränslöst sätt ska således inte främst betraktas som en väg för att göra insatsen unik och sig själv oersättlig. Snarare handlar det om att ge yrkesutövandet existentiell mening genom att placera insatser i ett större socialt, historiskt eller ekologiskt sammanhang.

Med tonvikten förlagd vid yrkesverksamhetens betydelse i ett större sammanhang blir frågan intressant om och hur självupppoffringen också kan leda till upphöjdhed. Sociologer har ofta pekat på hur den särartsstrategi, där marginaliserade yrkesgrupper formar en moralisk överlägsenhet (genom att sysslorna sägs gynna en annan människa), riskerar att bli ett förhållningssätt som exploateras av mer resursstarka grupper i både hem och arbetsliv (se t.ex. Skeggs 2000). Vår fråga i den här texten är dock vad kallet får för konsekvenser för den som ålderspensioneras och inte längre har tillgång till kallelsegärningens bekräftande källa, som ibland också gett upphov till en lidelse.

Vikten av att agera personligt

En central aspekt av kallet är att ett bemötande ”människa mot människa” gör yrkesutövaren mer lämplig att tjäna andra. Detta gäller framförallt beskrivningar av det ”kvinnliga kallet”, där förmågan att agera personligt varit nära sammankopplad med kvinnors tillskrivna kompetenser och sysslor i den privata sfärens omsorgsarbete (Andersson 2002; Kollind 2003). Kallet har därför präglat kvinnodominerade yrken, som sjuksköterska och undersköterska, medan läkaryrket kännetecknats av en mer manligt präglad professionskultur, som kan förklara att även kvinnliga läkare i studier uppger lön och status som skäl till sitt yrkesval (Greiff 2006). Jens säger dock att värdet av att vara allmänläkare är att uppgiften fyller ett grundläggande samhällsbehov genom att hjälpa människor till ett bättre liv. Som en följd av detta tenderar yrkesutövandet anta formen av en personlig relation.

Många kroniska patienter som jag sköter med diabetes och högt blodtryck och sådana saker, som jag ser en gång om året och som har blivit en del av min identitet att kunna ta hand om, det är viktigt för mig också, det är inte bara för patienten. /.../ Det vi har är alltså en större patient-läkarrelation, så den är mer personlig. Så att jag är mer en personlig läkare för dem, än bara en läkare (Jens, allmänläkare, 64 år).

Vikten av en personlig relation beskrivs även av Irene. Som revisor har hon främst hanterat ekonomiska frågor, men kundkontakterna har samtidigt varit mycket viktiga för henne. Hon säger sig ha strävat efter att utveckla långvariga relationer, vilket varit möjligt i relation till de mer kontinuerliga kunderna, som små, familjeägda firmor.

Har du jobbat tillsammans i massa år får man ju en kontakt, så man är ju liksom samtalspartner för allting som rör ekonomin nästan, hela familjens ekonomi kan man säga. Det är speciellt (Irene, revisor, 66 år).

För Irene har kallet inneburit att hon fördjupat sociala relationer utanför familjesfären. Under en femårsperiod avled flera av hennes anhöriga och, som en följd av detta, drog sig vänner undan. Men i arbetet fanns en väl förankrad plattform som, förutom dagliga rutiner, byggts upp just genom Irenes personliga förhållningssätt till sina kunder. Hon säger: ”Mina gamla kundkontakter och så, att det var viktigt, att de fanns och det nätverket, när man inte orkade med sitt eget privata.” Irene har alltså använt sig av förmågor som vanligtvis hänförs till den privata livssfären. Det personliga förhållningssätt som inbegrips i hennes kall har med andra ord medfört att kunder inte bara tjänats, utan också gett tillbaka tillit och känslomässig kraft.

Kollinds (2003) analys av socialt arbete visar att de kvinnliga pionjärerna anammat ett personligt förhållningssätt i sin yrkesverksamhet där kallelsen tycks ha utgjort motsatsen till ett tillfälligt arbete som tas för brödfödan, men också till den instrumentaliserings och specialisering som medföljer byråkratins rationaliseringsprocesser (jfr Lassman & Speirs 1994; Barbalet 1999). Vårt empiriska material vittnar om liknande spänningförhållande mellan det personliga förhållningssätt (som ryms i kallet) och införandet av styrningsformer i såväl professioner som i arbetaryrken där arbetet ska kontrolleras, mätas och återkommande dokumenteras och återrapporteras (jfr Power 1997). I de intervjuades beskrivningar kontrasteras yrkesverksamheten som en meningsfull livsuppgift mot konkreta erfarenheter av ökad kontroll och administrativ börda. Exempelvis berättar Georg hur datoriseringen i renhållningsbranschen inneburit att sophämtaren är ”oerhört övervakad”. Åke, i sin tur, kritiserar hur prästyrket utvecklats i riktning mot ökad administration, vilket han förmedlat till sin chef i utvecklingssamtal.

Hon [chefen] började så här: ”Vad är det viktigaste i ditt arbete?”. Och då svarade jag blixtnabbt: ”Människorna!” ”Ja, men ...” och så sa hon: ”Men verksamhetsplanering, den är också viktig!” ”Ja, jaha ...”, sa jag då ... ”Jag vet vad du pratar om”, sa jag, ”men jag tycker fortfarande människorna är viktigast” (Åke, präst, 66 år).

De förhållningssätt till arbete som de intervjuade ger uttryck för, som vi tolkat i termer av ett kall, innebär något som inte kan standardiseras eller göras mätbart efter på förhand uppställda mål. Att yrkesutövare inom offentlig vårdverksamhet eller renhållningsbranschen beskriver utvecklingen mot ökad kontroll och administration är kanske mindre överraskande än att Åke, som präst, skildrar en liknande process. Att ”verksamhetsplanera” har, enligt Åke, fått större utrymme i prästämbetet idag och sysslan står i bjärt kontrast till den bestämmelse som en gång föranledde honom att följa sin bana. Frågan är om liknande dissonans kan leda till en viss längtan efter att avsluta sitt kall i samband med pensionering. Detta kommer delvis till uttryck i Jens berättelse då nya styrningsformer inom sjukvården gör att yrkesverksamheten befinner sig allt längre ifrån hans ideal. Som ett resultat av detta säger han att ”det är ganska skönt att bli pensionär på ett sätt, att slippa vara med i den där grottekvarten”.

Att pensioneras – kalllets anomali?

Kallet som begrepp kan alltså användas för att synliggöra och analysera ett spänningsförhållande som uppstått i relation till upplevelser av byråkratiseringsprocesser i senkapitalistiska samhällen. Kallets logik tycks därmed utgöra motsatsen till den mål-rationalitet som även Weber åskådliggjorde i sin samtid. Nämnade spänningsförhållande har troligtvis sin grund i att kallelsetanken formulerats före utvecklingen av det moderna industrisamhället. På liknande vis kan pensioneringen utgöra en anomali för den kallade eftersom livsuppgiften därmed avgränsas till ett specifikt tids- och rumssammanhang. Kan pensioneringen därmed medföra att livsuppgiften ifrågasätts och kallet betvivlas? Eller utvecklas strategier för att, som Modiano uttrycker det, låta lampan vara tänd – dvs. att i arbetslivet lämna spår efter sig som bekräftar att livsuppgiften haft vidare betydelse?

Att vara ersättbar på ont ...

Kvalitativa studier pekar på hur individer, i samband med att de går i ålderspension, kan uppleva ett samhälleligt erkännande för att ha dragit sitt strå till stacken, samtidigt som känslor kan uppkomma av att inte längre vara behövd i arbetslivet. Det livsprojekt som har gällt arbetsfären kan således uppfattas som avslutat (De Lange 2011; Holm 2012).

När de intervjuade förmedlar framtidsbilder kan förlusten av kallelsegärningen skildras som både en sorg och en befrielse. Vid intervjutillfället närmar sig Georg, Gun, Irene och Åke 67 år, den formella övre åldersgränsen för att få vara kvar i sin befattning. Detta externa villkor kan beskrivas som opåverkbart, med Georgs ord: ”I januari fyller jag 67 och då är det ju så att säga: ’Finito!’”. Georg säger att han slutar ”ofrivilligt”. Just det faktum att något yttre bestämmer kan tolkas som att samhället ”avkallar” det uppdrag som individen en gång kallats till. Som vi tidigare sett blir detta för Georg delvis en fråga om människovärde eftersom han inte längre kan bidra till samhället. Kanske är det därför han meddelat sin chef att han vill fortsätta arbeta även om hans förtroendeuppdrag från facket inte kan förnyas. Att det är svårt att få gehör för detta bekräftas av att förslaget förts fram med humor. Även Åke ser helst att den kommande tiden som pensionär ska innebära många vikariatfall. För både Georg och Åke består förberedelserna inför pensioneringen främst i att vara beredda på vikariat, vilket kan beskrivas som att *utveckla ett kall på ”standby”*.

”Vad jag ska göra?” /.../ ”Jag kommer att sitta vid telefonen och vänta på att det ska ringa”. Och då menar jag inte ringa överhuvudtaget, utan om det kommer ringa från olika församlingar som vill ha vikarier ... Vikarier för barnledighet, sjukledighet, ja, kanske är det någon tjänst i väntan på att någon ny ska börja (Åke, präst, 66 år).

För Gun har kallet inte riktigt utformats som för Georg och Åke, eftersom hon säger att familjen alltid gått före arbetet. Samtidigt understryker hon på liknande vis att dessa

meningssfärer har olika kvalitet. Det är därför fel att tro att pensioneringen blir ett tillfälle där yrkesverksamheten som ett kall enkelt skulle kunna riktas om mot relationer i den privata sfären. Gun säger: ”Jag har ju ganska mycket att göra, det tycker jag nog, men jag gillar ju att jobba. /.../ Jag kan inte liksom sitta bara och inte göra någonting och bara vara.” Att vara – existensen – är alltså även för Gun relaterat till insatserna hon gör i sitt lönearbete. Det är här som en unik uppgift formas eftersom ”man kan ju inte bara leva genom barn och barnbarn, utan du måste göra någonting själv också”.

Guns förberedelse har inte bestått i att försöka få vikariat – även om hon säger att hon gärna skulle stannat kvar något år ytterligare i arbetslivet om det vore möjligt. Istället har Gun de senaste två åren gått ned i arbetstid för att på så vis ”få känna på hur det är och vara ledig då en dag och inte gå till jobbet”. Att arbeta halvtid kan betraktas som ett sätt att mildra den kommande förlusten av arbetsinsatsen och som Gun säger: ”sedan så har du det [arbetet] kvar ändå”.

Även Irene använder sig av strategin att succesivt träda ut ur arbetslivet och på så sätt *vänja sig vid att inte lyssna till sitt kall*. Under det sista året före pensionering har hon valt att arbeta deltid och istället trappat upp fritidsaktiviteter. Men trots att Irene därmed velat underlätta övergången så oroar hon sig för att den kommande pensionärstillvaron inte ska vara lika meningsfull som yrkesverksamheten. Förlusten av arbetet som ett kall handlar nämligen inte bara om förlusten av uppgiften att tjäna andra, utan också om att tillitsfulla kundrelationer går förlorade. Med personligheten som instrument har ju Irenes gärningar format sociala band där stöttning och rådgivning blivit en tvåvägskommunikation.

... och på gott

När vi här velat fördjupa förståelsen för den existentiella mening intervjupersonerna tillskriver sina yrkesverksamheter ska deras engagemang inte tolkas som att yrkesutövandet varit enkelt. Tvärtom har det svåra i arbetet och uppoffringarna ibland utgjort en lidelse, vilket kan innebära att ersättbarheten i samband med pensionering inte bara utgör ett hinder utan också en möjlighet. Så är det i Ingmars fall. Arbetet som organist har medfört oro inför förmågan att prestera, liksom en upplevelse av att sällan vara ledig och ha tid för familjen trots sin kärlek till barn och barnbarn. Därför säger sig Ingmar nu längta efter en tillvaro med färre arbetssysslor. Han ser fram emot att ”kunna leva till viss del utan almanacka”, vilket tycks utgöra en metafor för frånvaron av kalllets prestationskrav.

I den öppenhet som Ingmar tror att den kommande tiden som pensionär kan erbjuda honom så hoppas han kunna skapa ett utrymme för samvaro med sina familjemedlemmar. För Ingmar säger att ”familjen är oerhört viktig /.../ Det är väl det som är – kombinerat då förstås med musiken förstås – som är en del av mig”. Vidare förklarar han att ”en poäng med att inte ha så mycket planerat” är just att spontant ”kunna vara hos dottern och barnbarnen en helg /.../ Så det ser vi fram emot, att odla den kontakten”. Kanske kan strategin tolkas som att Ingmar, som pensionär, vill ge utrymme för ett annat *kall* – det som kommer *från en privat sfär*. Samtidigt förefaller möjligheten att lyssna till liknande privata kall grundas i reflektionen över att

förvärvsarbetet tidigare krävt all hans tid och kraft: ”Skulle jag ha levt om mitt liv, så hoppas jag och tror att jag hade tagit större vara på familjen”, konstaterar Ingmar.

Även om Maarit som rektor och lärare inte beskriver sitt arbete utifrån liknande prestationskrav som Ingmar säger hon: ”Jag känner mig färdig.” Hon återger hur hon hela sitt liv strävat efter att förverkliga uppställda mål i sin pedagogiska gärning. Därför är pensioneringen en tid då hon tycker sig vara väl förtjänt av att göra något annat och se resultatet av sitt arbete.

Nu när man är här, då tycker jag inte man ska sätta upp några mål, utan man ska bara göra. /.../ När man är mitt i livet, då kan man göra det [sätta upp mål], men inte sedan som pensionär. Då ska man liksom skörda det man har sått (Maarit, rektor, 64 år).

Det ska noteras att Maarit om sin kommande tid som pensionär inte uttrycker det som att hon ska *vara* utan *göra*. Kanske synliggör ordvalet det som tidigare forskning pekat på som en väsentlig aspekt av att ha yrkesverksamheten som ett kall: Engagemanget och passionen följer inte yrkessysslorna utan kan överföras från en form av arbete till en annan (se t.ex. Wrzesniewski 2003). I samband med pensioneringen förefaller Maarit således *projicera kallets engagemang till andra verksamheter*. Hon lämnar nu sitt tidigare rektorsuppdrag och som pensionär vill hon ägna sig åt politiskt arbete.

Att vara oersättlig på gott ...

Åkes prästämbete kan ses som kallets idealtyp. Om kallelsen som präst säger Åke: ”Det är klart man har haft stunder när man har funderat över ’gör jag någon nytta?’ och ’vad leder det här till?’” Att ompröva en kallelse ligger, enligt Åke, i uppdragets natur för annars ”är man ingen bra präst.” För den som är kallad gäller det således att pröva och ompröva sitt kall. Bland dem vi intervjuat har liknande tvivel kunnat bemästras genom att den sociala omgivningen på ett eller annat sätt bekräftat kallet. Sett ur ett sådant perspektiv kan pensioneringen inte enbart ses som en livsprocess där kallet ifrågasätts, utan också bekräftas. Ingmar hade först tänkt lämna sitt arbete som organist då han fyllde 65 år, men säger att: ”Den reaktion jag fick på jobbet när jag sa det här, det gjorde ju att jag gärna ville stanna kvar.” Både biskop och domprost väddjade till Ingmar att fortsätta, vilket blev en bekräftelse på att hans tjänster haft stor betydelse för församlingen.

... och på ont

Ingmar har alltså i samband med att han pensioneras explicit fått veta att hans arbete uppskattats. Vi kan se det som att kallelsegärningen bekräftas och att självupps-offringen övergår i upphöjelse, eller med andra ord: Om pensionstillfället kan ses som en situation där välfärdssamhället prövar kallet så har det fallit väl ut för Ingmar, även om han nu sätter punkt för sina insatser i arbetslivet. Gun planerar däremot att fortsätta sitt kall genom att arbeta ideellt, som styrelseledamot i en nämnd för anhörig-avlastning. Hon har av brukarnas familjer fått höra att hon är oersättlig, men bekräf-

telsen av livsgärningen ger i hennes fall upphov till skuld känslor – detta trots att hon inte kan påverka tidpunkten för pensionering. Guns kompetens är alltså efterfrågad av brukarnas familjer, men deras missnöje med att hon ska lämna sina uppgifter ger henne dåligt samvete. Frågan är om Gun, på väg mot en vardag som pensionär, sviker sitt kall.

Jag säger ju det till mina familjer då, som jag har. Det vill jag ju förbereda dem på, säga att det inte är jag som kommer ha kontakten med dem sedan ... Att jag kommer att sluta och att Ann-Marie är den som tar över min halvtid då. Och, ja en del tycker ju det är, ja: ”Jaha, men då ska jag inte ha kontakt med anhörigstöd längre!” Den reaktionen har jag fått då, ja ... /.../ Och då känner jag ... Då får ju jag dåligt samvete! (Gun, undersköterska/anhörigkonsulent, 66 år).

När Gun tänker på framtiden så är hon rädd att brukarna ska ringa och rådfråga henne, vilket kan spåda på hennes dåliga samvete inför att pensioneras. Vad gäller andra intervjupersoner kan tanken på framtida telefonsamtal däremot väcka positiva känslor. Efterfrågan på kompetenser kan ses som att de ”lämnat spår efter sig”, och som vi sett i Åkes fall så kommer han till och med vänta på telefonsamtal som kan bekräfta och förlänga hans kallelsegärning. Kanske är det också viljan att lämna spår efter sig som gör att Jens uttrycker frustration över att hans kompetenser och insatser inte tas tillvara nu när han ska pensioneras. Att ingen bett honom överlämna sin kunskap beskriver han som ett ”fattigdomsbevis”, samtidigt som han säger att det är svårt att föra över sin kunskap till efterträdarna eftersom han bär på en tyst yrkeskunskap – utvecklad i ett praktiskt hantverk. Samtidigt ser pensionsdagen inte ut att vara slutet på Jens kall som allmänläkare. För att återknyta till det inledande citatet av Modiano så planerar nämligen Jens att ”*komma tillbaka* endera dagen”, men då i deltidsarbete.

Avslutande diskussion

I denna artikel har vi diskuterat hur pensionstillfället kan synliggöra och accentuera yrkesverksamhetens existentiella innebörder genom illustrationer på hur arbetets existentiella mening skiftar i betydelse med avståndet till pensionstillfället. På detta sätt menar vi att det inte enbart är åldrandeprocessen som väcker livsfrågor. Även pensioneringsprocessen kan förändra människors perspektiv – i form av ett existentiellt imperativ. Yrkesverksamhetens mening kan bli än mer synlig och artikulerad när den tidigare vardagens praktiker är på väg att brytas.

Vi har lyft fram kallet som ett empiriskt grundat begrepp för att förstå och synliggöra ett existentiellt förhållningssätt där yrkesverksamheten utgör en väsentlig meningskälla i livet. Upprinnelsen till att vi här velat pröva kallet som begrepp var att de intervjuades hängivna förhållningssätt till de yrkesverksamheter, som de skulle lämna, inte gick att tolka med hjälp av konventionella, sociologiska begrepp. Begreppet yrkesidentitet kunde exempelvis inte fånga att de intervjuade beskrev värdet av sin verksamhet som något *utanför* dem själva. Yrkesidentitet tycktes inte heller kunna

förklara deras *passionerade* förhållningssätt. Etymologiskt härrör ordet passion från lidelse. Det anspelar på självuppoffringens kraft, vilket markant skiljer sig från lidandets resignation.

För vidare utveckling av kallet som begrepp vände vi oss till Webers religions-sociologiska tankegångar om hur kallets gärningar kan bli ett "permanent, 'helgat tillstånd', som omfattar hela människan och hennes öde" (Weber 1920/1996:35). Med inspiration från Weber betraktar vi därmed kallet som ett "idékomplex" som via intressedrivet handlande formar existentiella förhållningssätt till yrkesverksamheten (se Weber 1920/1996:37).

Kallets idékomplex, så som vi här utvecklat det, består i huvudsak av fem aspekter, men vars styrka kan variera från person till person. För det första handlar kallet om upplevelsen av en *bestämmelse* som betyder att valet av yrke haft ett annat vidare syfte än att välja ett intressant yrke eller göra ett visst karriärval. För det andra upplevs kallet som en livsuppgift som för de intervjuade handlat om *att tjäna medmänniskan och samhället*, vilket, för det tredje, kan göra kallet till den passionerade *lidelse* där andra intressen i livet kan komma att offras. Men denna självuppoffring kan, för det fjärde, också medföra en särskild *upphöjelse* där de kallades "värde garanteras eller konstitueras av deras *plikter* eller av deras funktionella *prestation*" (Weber 1920/1996:32, kurs. i orig.). Detta erkännande uppkommer dock inte på medmänniskans bekostnad. Istället handlar kallets femte aspekt om att uppgiften ska utföras med hjälp av *ett personligt agerande*. Det innebär att den eller det som tjänas aldrig är ett objekt för yrkesutövarens egna syften, istället finns en ömsesidighet vad gäller tillit och känslomässig kraft i relationen mellan utövare och medmänniska.

Som begrepp är kallet särskilt fruktbart i analyser av yrkesutövandets meningsbärande aspekter som kan artikuleras i specifika livssituationer såsom vid pensionering. Begreppet synliggör inte enbart hur enskilda tillskriver sitt yrkesliv en fundamental och existentiell mening, utan skapar också förståelse för upplevelser av komplexa spänningsförhållanden mellan privatliv och arbete i det senmoderna arbetslivet. I artikeln har vi sett hur detta kunnat handla om individers upplevelse av dissonans mellan kallets konkreta praktik och byråkratiseringsprocesser i ett arbetsliv som utvecklats mot alltmer av standardisering och övervakning. Eftersom ökad målstyrning och minskad egenkontroll kan försvåra kallets utövande så kan det bli en "pusheffekt" för den enskilde att avsluta sin yrkesmission. Liknande tankegång om byråkratisering och meningsförlust känner vi väl igen från Weber (1905/1978).

Kallets otidsenlighet blir särskilt påtaglig i samband med pensionstillfallets annalkande. Som artikelns titel antyder så är frågan om det verkligen går att avsluta ett arbete som tolkats som en livsuppgift. Artikelns syfte har därför även varit att besvara frågan vad kallet innebär för de typer av problem och möjligheter, och medföljande strategier, som aktualiseras vid det förestående pensionstillfället. I analysen av olika problem och möjligheter – uttryckt i att vara ersättbar eller oersättlig på ont eller på gott – har *fyra strategier* framträtt: Att utveckla ett *kall på stand-by*, att *vänja sig vid att inte lyssna till sitt kall*, att *lyssna till ett kall från den privata sfären* och att *projicera kallets engagemang till andra verksamheter*.

Samtidigt som vi använt kallet som begrepp för att förstå de intervjuades berättelser om vad de funnit meningsfullt i sina (yrkes)liv vittnar vår empiri om kallets tydliga sociala fästpunkter. Att föräldrar och omgivning uppmuntrat till de intervjuades yrkesbanor skulle kunna ses som att de intervjuades kall är att göra en dygd av nödvändigheten och gå den väg som deras sociala öde ålagt dem (jfr Bourdieu 2004). Men att begränsa en sociologisk analys enbart till dessa aspekter vore att bortse från lönearbetets existentiella mening, vilket vi menar är ett viktigt tema som vanligen åsidosätts inom samtida sociologi. Vår analys pekar således i riktning mot att existenssociologiska analyser kan komplettera arbetslivs- och pensioneringsforskningen, men också den sociologiska visionen rent allmänt.

Existenssociologiska perspektiv belyser hur människor formar mening i sociala processer och genom levd erfarenhet. Avsikten är att försöka lyfta och begreppsliggöra frågor om tillvarons mening som ”vi” sociologer ibland haft en tendens att förklara i termer av något annat (Douglas 2010), som exempelvis emotioner uppkomna ur sociala praktikers uppmärksamhetsfokus (se t.ex. Collins 2004). Som Alexander (2006) påpekat kanske åsidosättandet av liknande teman har sin grund i att trosfrågor och existentiell mening inte anses tillhöra sociologins moderna projekt.

Med en existenssociologisk analys är avsikten att göra spektrumet av människors erfarenheter rättvisa och i detta perspektiv betraktas vårt existentiella sökande efter mening som en central del av att vara människa (jfr Camus 1940/1955:4). En annan utgångspunkt är att meningsaspekter blir särskilt framträdande i brotten mot tidigare vanor, vilket gör pensioneringsprocesser till intressanta empiriska fall. Men det gäller också att vara öppen för att människor inte alltid förmår forma nya meningssammanhang eller att ”lösa” existentiella gåtor. Vissa kan ha svårt att förstå livets skiftningar och därmed uppleva meningslöshet (Douglas 2010; Flisbäck 2014). Det senare temat återspeglas tydligast i de intervjuer som vi utfört efter pensionstillfället, vilket vi avser behandla i en senare text. En existenssociologisk analys kan då skapa förståelse för förskjutningar i meningsaspekter och de motstridiga känslor som kan uppstå när välfärdssamhället ”avkallar” individens bestämelse, komplexiteter som ofta förbisetts i arbetslivs- och pensioneringsstudier.

Referenser

- Alexander, J. (2006) *The civil sphere*. New York: Oxford University Press.
- Andersson, Å. (2002) *Ett högt och ädelt kall: Kalltankens betydelse för sjuksköterskeyrkets formering 1850–1933*. Umeå: Umeå universitet.
- Ashforth, B.E. & G.E. Kreiner (1999) ”How can you do it?: Dirty work and the challenge of constructing a positive identity”, *Academy of management review* 24(3):413–434.
- Barbalet, J.M. (1999) ”Beruf, rationality and emotion in Max Weber’s sociology”, *European journal of sociology* 41(2):329–351.
- Bertaux, D. (1981) *Biography and society: The life history approach in the social sciences*. Berkeley: University of California Press.

- Biggs, S. (2014) "The promise of a long life? Cultural adaptation to productive aging, spiritual empathy, and a sustainable future", *Journal of religion, spirituality & aging* 26:96–108.
- Bildtgård, T. & P. Öberg (2015) "Förändrade intimitetsformer bland äldre i det senmoderna samhället", *Sociologisk forskning* 52(1):5–31.
- Bourdieu, P. (2004) *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. London: Routledge.
- Burgess, E. (1960) "Aging in western culture", 3–28 i E. Burgess (red.) *Aging in western societies*. Chicago: University of Chicago Press.
- Camus, A. (1940/1955) *The myth of Sisyphus and other essays*. New York: Vintage Books.
- Charmaz, K. (2014) *Constructing grounded theory*. London: Sage.
- Collins, R. (2004) *Interaction ritual chains*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Dalby, P. (2006) "Is there a process of spiritual change or development associated with ageing? A critical review research", *Aging & mental health* 10(1):4–12.
- De Lange, F. (2011) "Inventing yourself: How older adults deal with the pressure of late-modernity identity construction", 51–65 i G. Kenyon, E. Bohlmeijer & W.L. Randall (red.) *Storying later life: Issues, investigations, and interventions in narrative gerontology*. Oxford: Oxford University Press.
- Douglas, J.D. (2010) "Existential sociology", 3–73 i J.D. Douglas & J.M. Johnson (red.) *Existential sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fine, G.A. (1996) "Justifying work: Occupational rhetorics as resources in restaurant kitchens", *Administrative science quarterly* 41(1):90–115.
- Flisbäck, M. (2014) *När livet går bort, när livet kommer till: Existenssociologiska betraktelser av konstnärligt arbete, familjebildning och anhörigförlust*. Lund: Studentlitteratur.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Greiff, M. (2006) "Kall eller profession? Yrkeskulturer och skapandet av manligt och kvinnligt mellan klient och arbetsköpare", 111–136 i H. Petersson, V. Leppänen, S. Jönsson & J. Tranquist (red.) *Villkor i arbete med människor: En antologi om human servicearbete*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Grenholm, C.-H. (1988) *Arbetets mening: En analys av sex teorier om arbetets syfte och värde*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Halleröd, B., J. Örestig & M. Stattin (2013) "Leaving the labour market: The impact of exit routes from employment to retirement on health and wellbeing in old age", *European journal of ageing* 10(1):25–35.
- Holm, U. (2012) *Att gå i pension är ingen barnlek*. Stockholm: Norstedts.
- Hughes, E.C. (1971/2008) *The sociological eye: Selected papers*. New Brunswick: Transaction Books.
- Jackson, M.D. (2005) *Existential anthropology*. New York: Berghahn books.
- Jackson, M.D. (2013) *Lifeworlds: Essays in existential anthropology*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Jackson, M.D. (2015) "Existential aporias and the precariousness of being", 155–177 i M. Jackson & A. Piette (red.) *What is existential anthropology?* New York: Berg-hahn books.
- Jenkins, R. (2000) "Categorization: Identity, social process and epistemology", *Current sociology* 48(3):7–25.
- Johnson, J.M. & J.A. Kotarba (red.) (2002) *Postmodern existential sociology: A sociology of everyday life*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Jonsson, H. (2000) *Anticipating, experiencing and valuing the transition from worker to retiree*. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Kollind, A.-K. (2003) "Kvinnor och socialt arbete: Vid övergången från filantropi till profession", *Socialvetenskaplig tidskrift* 10(2/3):172–192.
- Krekula, C. & S. Heikkinen (2014) "Gästredaktörernas inledning: Med fokus på ålder som organiserande princip", *Sociologisk forskning* 51(1):5–13.
- Lassman, P. & R. Speirs (1994) "Introduction", vii–xxv i P. Lassman & R. Speirs (red.) *Weber: Political writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luborsky, M.R. (1994) "The retirement process: Making the person and cultural meanings malleable", *Medical anthropology quarterly* 8(4):411–429.
- Luther, M. (1520/2006) *Om en kristen människas frihet*. Göteborg: Lutherstiftelsens förlag.
- Modiano, P. (2013) *Nätternas gräs*. Stockholm: Elisabeth Grate Bokförlag.
- Muratore, A.M. & J.K. Earl (2015) "Improving retirement outcomes: The role of resources, pre-retirement planning and transition characteristics", *Ageing & society* 35(10):2100–2140.
- Power, M. (1997) *The audit society. Rituals of verification*. Oxford: Oxford University Press.
- Sargent, L.D., M.D. Lee, B. Martin & J. Zikic (2013) "Reinventing retirement: New pathways, new arrangements, new meanings", *Human relations* 66(1):3–21.
- Sennett, R. (1999) *När karaktären krackelerar*. Stockholm: Atlas.
- Sennett, R. (2007) *Den nya kapitalismens kultur*. Stockholm: Atlas.
- Skeggs, B. (2000) *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Thompson, P. (1993) "'I don't feel old': The significance of the search for meaning in later life", *International journal of geriatric psychiatry* 8:685–692.
- Tornstam, L. (2005) *Gerotranscendence: A developmental theory of positive aging*. New York: Springer Publishing Company.
- Ulfsdotter Eriksson, Y. (2012) *Begreppbart yrke*. Malmö: Liber.
- Ulfsdotter Eriksson, Y. & M. Flisbäck (2011) *Yrkesstatus: Erfarenhet, identitet och erkännande*. Malmö: Liber.
- van Gennep, A. (1909/1960) *The rites of passage*. Chicago: University of Chicago Press.
- van Solinge, H. & K. Henkens (2008) "Adjustments to and satisfaction with retirement: Two of a kind?", *Psychology and ageing* 20(2):422–434.
- Weber, M. (1905/1978) *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos.
- Weber, M. (1919/1994) "The profession and vocation of politics", 309–369 i P. Lassman & R. Speirs (red.) *Weber: Political writings*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Weber, M. (1920/1996) *Religionen, rationaliteten och världen*. Lund: Argos.
- Wrzesniewski, A. (2003) "Finding meaning in work", 298–309 i K.S. Cameron, J.E. Dutton & R.E. Quinn (red.) *Positive organizational scholarship*. San Francisco: Berrett-Koehler.

Om artikeln

Denna artikel har skrivits inom ramen för projektet "På väg mot en annan vardag. Individens meningsskapande vid pensionens inträde ur ett socialt ojämlikhetsperspektiv" som finansieras av Familjen Kamprads stiftelse. Tack till Christina Osbeck, Anna Lund, Tiiu Soidre, Anna-Karin Kollind, Rolf Törnqvist samt två anonyma bedömare för värdefulla kommentarer på manuskriptet.

Korresponderande författare

Mattias Bengtsson
Inst. för sociologi och arbetsvetenskap
Göteborgs universitet, Box 720, 405 30 Göteborg
Tel: 031-786 47 78
E-post: Mattias.Bengtsson@socav.gu.se

Författarpresentation

Mattias Bengtsson är docent i sociologi vid Göteborgs universitet. Hans huvudsakliga forskningsområden berör arbetsliv, välfärd och pensionering. Aktuella forskningsfrågor handlar om individens meningsskapande vid pensionens inträde, den svenska arbetsmarknadspolitikens omvandling samt förutsättningar och hinder för transnationellt fackligt samarbete.

Marita Flisbäck är docent i sociologi vid Göteborgs universitet. Hennes forskning berör frågor om yrkesbanor, livsval och meningsskapande, främst ur ett klass- och köns-perspektiv. På senare tid har analyserna inramats av existenssociologiska perspektiv, som i boken *När livet går bort, när livet kommer till: Existenssociologiska betraktelser av konstnärligt arbete, familjebildning och anhörigförlust* (Lund, Studentlitteratur).